

**СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“**

ГЕОЛОГО-ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ

КАТЕДРА „РЕГИОНАЛНО РАЗВИТИЕ“

Михаела Илиева Георгиева

**„ТЕНДЕНЦИИТЕ В ЗАЕТОСТТА И БЕЗРАБОТИЦАТА
В СЕВЕРОИЗТОЧНИЯ РАЙОН ЗА ПЛАНИРАНЕ
ОТ НИВО 2 СЛЕД 1991 г.“**

АВТОРЕФЕРАТ

**на дисертационен труд
за присъждане на образователна и научна степен
„ДОКТОР“**

**Докторска програма
„География на населението и селищата“**

НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ:

доц. д-р Климент Минев Найденов

гр. София, 2019 г.

Дисертационният труд е обсъден и насрочен за защита на разширено заседание на катедра „Регионално развитие” към ГГФ на СУ „Св. Климент Охридски”, проведено на 10.12.2018 г.

Състав на научното жури:

Проф. д-р Христо Нейков Каракашев

Проф. д-р Румен Христов Янков

Доц. д-р Климент Минев Найденов

Доц. д-р Тони Драганов Трайков – председател

Доц. д-р Надежда Борисова Илиева

Рецензенти: **проф. д-р Христо Нейков Каракашев**
доц. д-р Тони Драганов Трайков

Защитата на дисертационния труд ще се състои на г. от часа в зала на СУ „Св. Климент Охридски”, ГГФ на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски“ – София .

Материалите по защитата (дисертацията, рецензиите и становищата) са на разположение на интересуващите се в катедра „Регионално развитие“, стая 281-Б на ГГФ, град София, бул. „Цар Освободител“ № 15, Северно крило, етаж 3.

Автор: **Михаела Илиева Георгиева**

Заглавие: **Тенденциите в заетостта и безработицата в Североизточния район за планиране от ниво 2 след 1991 г.**

I. ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. АКТУАЛНОСТ НА ПРОБЛЕМА

Научните трудове, посветени на изучаването на ефектите от заетостта и безработицата на ниво райони за планиране са сравнително малко. От друга страна проблемите на заетостта и безработицата и тяхното отражение върху социално-икономическото развитие са обект на засилен интерес през последните години в международен и национален план. Спецификата и сложността при изследването на тази проблематика произтича от факта, че заетостта и безработицата се характеризират със своеобразна динамика, която се проявява отчетливо при оценяване на взаимозависимостта между тях. Във връзка с това, актуалността на изследването в дисертационния труд се основава на няколко основни момента.

Първо, зависимостта между заетостта и безработицата в контекста на формирането на регионалните различия и промяната на селищната мрежа е недостатъчно изследван проблем. Повечето теоретични изследвания засягат тази връзка частично, като се базират предимно на конкретни аспекти на посоченото взаимодействие, пренебрегвайки интегрирания подход на изследване. Причината за това е многообразието от сложни взаимовръзки между макроикономическите променливи, тъй като нивата на заетостта и безработицата обхващат по-голямата част от тях. В тази посока наложените прогнози и оценки очертават предимно констатации, а не предлагат решения и начертаването на модели за промяна на създалата се демографска ситуация.

Второ, в годините на промяна в България имаме променлива заетост, а нивото на безработица се характеризира с високи стойности, което провокира научен интерес към проследяване на причините за това състояние и последиците върху регионалното развитие на страната. Този анализ се допълва от изследването на конкретни статистически данни, като едновременно с това се анализират и колебанията в развитието на процесите на социално-икономическо развитие.

На трето място, настоящият дисертационен труд допълва и разширява традиционното разбиране за демографските изследвания и вграждането им в регионалното развитие. В това отношение изследването на географията на населението и селищата включва анализа на заинтересованите страни, който е метод за изследване на средата и има за цел да идентифицира ключовите заинтересовани страни и техните конкретни интереси. Поради тази причина, изследването на населението и селищата налага прилагането на интердисциплинарен подход на изследване и съчетаване на различни експертни оценки за извеждането на по-устойчиви резултати и прогнози.

2. ОСНОВНА ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКА ТЕЗА

Основната изследователска теза е свързана с проверка доколко тенденциите в заетостта и безработицата в Североизточния район за планиране влияят върху социално-икономическото му развитие и устойчивостта на прилежащия пазар на труда.

Съгласно изследователската теза на разработката, едно детайлно изследване на регионалния профил на района за планиране, осъществено чрез статистическа методология за анализ на данни, има потенциал надеждно да идентифицира неговите основни детерминанти (фактори). Още повече, че това не би било възможно да се осъществи пълноценно чрез традиционните методи за анализ на динамика, както и чрез показателите за заетост и безработица по области в района за планиране. Същевременно,

приложението на интердисциплинарен подход осигурява необходимите количествени измерители на факторното въздействие на всяка детерминанта за повишаване равнището на регионално икономическото развитие в района за планиране, а оттам и в националното пространство.

В опит да се постигне целта на изследването се извеждат следните две хипотези:

Хипотеза 1: В каква степен нивата на заетост и безработица в Североизточния район за планиране от ниво 2 в България оказват влияние върху регионалното икономическо развитие на отделните области и прилежащите им населени места?

Хипотеза 2: Провежданата политика на регионално развитие, структурирането на регионален бизнес и развитието на отделните отрасли в регионалната икономика на Североизточния район за планиране оказват ли съществено значение върху наличните човешки ресурси и респективно върху нивата на заетост и намаляване на безработицата?

3. ЦЕЛ И ЗАДАЧИ НА ДИСЕРТАЦИЯТА

Целта на настоящия дисертационен труд е да очертае тенденциите в заетостта и безработицата в Североизточния район за планиране от ниво 2 след 1989 г., на базата оценка, анализ и насоки на хронологическата промяна в регионалното развитие на населението и селищата в обособената територия.

За постигането на поставената цел в разработката са решавани следните изследователски задачи:

- 1. Идентифициране на комплекс от теоретични и методологически подходи към трудовите отношения и регионалните особености на безработицата и заетостта, през призмата на пазара на труда, на база на проучване на основни източници от специализираната литература.**
- 2. Изследване на понятийния апарат, трудовите отношения, институционалната структура на органите и институциите, работещи по проблемите на заетостта и безработицата.**
- 3. Да се направи оценка и анализ на регионалното развитие и нивата на заетост и безработица в Североизточен район за планиране в България, чрез изследване на териториалната и селищна структура на населението, извеждането на икономическия профил и модела на регионално развитие, както и основните проблеми на безработицата и заетостта.**
- 4. Формулиране на основни изводи и очертаване на приоритетни политики за целенасочено икономическо развитие за намаляване на безработицата, увеличаване на заетостта и съхраняване на човешкия капитал, развитие на регионалната икономика и реализация на проекти по европейските фондове.**
- 5. Да се очертаят мерки и насоки за намаляване на безработицата и повишаване на заетостта чрез регионалното развитие на Североизточния район за планиране, както и възможностите за усъвършенстване на регионалната свързаност на селищната мрежа чрез модернизиране на регионалната инфраструктура и жизнената среда.**

На базата на поставените задачи в изследователско отношение, настоящият дисертационен труд се опира на редица повече или по-малко утвърдени и по-конкретни постановки, които не само биват подлагани на проверка в досегашния им вид, но биват допълвани от нови моменти, обуславящи нуждата от по-нататъшно потвърждаване на валидността на смятания до момента устойчив познавателен комплекс.

4. ОБЕКТ И ПРЕДМЕТ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Настоящото изследване е конструирано върху подходите за оценка на въздействието и теория на промяната, които дават възможност за систематично изучаване на връзките между дейности и резултати, вследствие на влиянието на заетостта и безработицата върху обособения район за планиране. Така в изследването се обособява пространство на базисни положения с вградени в тъканта им предположения за една или друга степен на трансформация. На тази основа се определя и предметът и обектът на изследване. На практика **обектът** е Североизточният район за планиране, а **предметът** е съчетание от тенденциите в заетостта и безработицата в посочената териториална общност. Така обектът има териториално и пространствено измерение, а предметът и съвкупност от протичащи процеси в областта на човешките ресурси и тяхната промяна в динамичен ред.

5. МЕТОДИ НА ИЗСЛЕДВАНЕ

В дисертационния труд е използван теоретичен анализ и синтез за проучване, обобщение и интегриране на научни постановки в полза на регионалната наука. Така за постигането на целта на научното изследване в процеса на работа са използвани следните методи: метод на анализа и синтеза, индуктивен и дедуктивен метод, географски анализ, демографски анализи, както и събиране и анализ на данни от публични институции и стратегически документи.

Цялата методология е реализирана чрез метод на наблюдението, анализ на вторични официални статистически данни на Националния статистически институт(НСИ), Евростат за периода 1992 – 2017 год. , както и прилагането на стратегически анализи на вътрешна и външна среда, индекс на конкурентоспособността, метод на сравнението и др. Информационната осигуреност с данни от националната статистика позволява извършването на задълбочен анализ чрез използването на подбрани за целта методи и модели на изследване. На практика, благоприятното за подобно дисертационно изследване е наличната емпирична информация у нас от страна на българската статистика.

6. МЯСТО НА ИЗСЛЕДВАНЕ

Изследването е проведено на територията на Североизточен район и Република България за периода 1991-2017 година, с акцент върху функционалното развитие на ниво NUTS 2, като се акцентира върху проблемите на заетостта и безработицата.

7. ОГРАНИЧЕНИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

В настоящия дисертационен труд се изследват само характеристиките, които имат количествено измеримо географско и регионално икономическо значение, свързано с населението и селищата. На практика периодът от 1990 г. до 2017 г. е много дълъг период и това предопределя по-скоро улавянето на тенденции и закономерности, отколкото детайлна и подборна оценка на протичащите процеси. Поради тази причина изследването се съсредоточава върху връзката между двата обекта и възможните ѝ алтернативи, както и защо тя предоставя допълнителна ефективност (синергия). Синергията не се разглежда през призмата на добавена стойност над абсолютния сбор на ефектите, а като добавена стойност при използването на един и същи ресурс за реалистични алтернативни сценарии за оценка на пространствения и териториален потенциал на отделната територия, през

призмата на човешките ресурси в нея. Анализът на връзката и пълноценността на двата обекта може да бъде разгледан в контекста на настоящия дисертационен труд единствено през призмата на научната област, в която той е основно осъществен, а именно географията на населението и селищата и респективно регионалната икономика.

8. СЪДЪРЖАНИЕ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Настоящото дисертационно изследване се състои от увод, три глави, заключение, и списък с използвана литература. В структурно отношение е заложена класическата структура, която в нашия случай извежда на преден план Североизточния район за планиране в контекста на състоянието и особеностите на човешките ресурси през призмата на очертаващи се тенденции и нива на заетостта и безработицата.

В научното и практико-приложно поле на настоящото изследване акцентираме върху развитието на човешкия капитал и опита да се оценят онези аспекти на социално-икономическото развитие в териториален аспект, което ни задава необходимостта да очертаем теоретичните и методологически подходи към проблемите, техния анализ и да предложим мерки и дейности, които да моделират процесите, свързани с изследваната територия и нейното управление.

От научно-изследователска гледна точка настоящият дисертационен труд има подчертан интердисциплинарен характер, поради наложеното комбинирано използване на системния, сравнителния, аналитичния и синтетичния подходи, както и методите на изучаване и анализ на практическия опит за структуриране особеностите на заетостта и безработицата в полето на трудовите отношения в обособена територия.

Във втора глава е анализиран Североизточният район за планиране от гледна точка на географията на населението и селищата, и влиянието на процесите на заетост и безработица върху неговото регионално моделиране. Важно е да се подчертае, че линията, която следва дисертационният труд, е от общото към частното. В значителна степен и конструираната структура и метод на работа утвърждават необходимостта от подобни изследвания, свързани с допълнително фокусиране на географските изследвания върху проблемите на населението и селищата от гледна точка на тяхната мултифункционалност.

Трета глава е фокусирана върху възможностите за усъвършенстване на регионалната свързаност на селищната мрежа, чрез модернизирани регионалната инфраструктура и жизнената среда. Очертани са възможните аспекти за провеждане на политики за целенасочено икономическо развитие за намаляване на безработицата и увеличаване на заетостта и съхраняване на човешкия капитал. Търсеният ефект е свързана с насърчаване на регионалната конкурентоспособност чрез реализацията на интегрирана регионална политика свързана с модернизация и развитие традиционните отрасли в района. Важна роля е отредена на прилагането на европейските фондове и оперативните програми за повишаване на заетостта в района за планиране.

В заключението на труда е дадена аргументация за изпълнението на задачите на цялостното изследване и постигане на неговата цел. Наред с това е направена интерпретация на получените от изследването резултати, с оглед на преодоляване на определени дефицити на ниво район за планиране.

9. ПРАКТИЧЕСКА ПОЛЕЗНОСТ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

По отношение на заетостта и безработицата и нейната регионална вариация, от теоретична гледна точка, можем да изведем полезността на получените резултати. На практика, приносът на тези резултати е важен за насърчаване на регионалното развитие,

защото проблемите на заетостта и безработицата извеждат дисбаланса в икономическото състояние в нивото на развитие на отделните регионални единици и в частност Североизточния район за планиране.

От тази гледна точка, чрез разработването на настоящия дисертационен труд са търсени емпирични резултати, които да подпомогнат анализа и обосновката на една съвременна регионална политика, насочена към стимулиране на икономическото развитие на изоставащите региони. Една научно-приложна разработка с такава насоченост е напълно навременна, засягайки задълбочено тези актуални въпроси на заетостта и безработицата на ниво 2 в България. В крайна сметка, важноста на тази проблематика произтича от това, че е налице необходимостта да се направи реалистична равностметка относно промяната на географията на населението и селищата, и налагането на политики за регионално развитие в България. Очертаващите се различни скорости на развитие, посредством променената демографска структура, оказват важно влияние за формирането на регионалните дисбаланси и обуславянето на неравномерното развитие на едни или други териториални единици.

10. АПРОБАЦИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Дискутираните проблеми в дисертационния труд са обсъждани в катедра „Регионално развитие“ на работни срещи и научни конференции с представители на държавни институции, местната власт, представители на икономическите и социални партньори и на браншови организации, експерти в областта на публичните политики, мениджмънта и административната реформа.

11. ПУБЛИКАЦИИ ПО ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Данни, изводи и резултати от изследването са публикувани в научни издания и са представени на национални и международни научни форуми под формата на научни доклади, които също са публикувани.

II. СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Увод

Първа глава

ТЕОРЕТИЧНИ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИ ПОДХОДИ КЪМ ТРУДОВИТЕ ОТНОШЕНИЯ. РЕГИОНАЛНИ ОСОБЕНОСТИ НА БЕЗРАБОТИЦАТА И ЗАЕТОСТТА ПРЕЗ ПРИЗМАТА НА ПАЗАРА НА ТРУДА

- 1.1 Структуриране на пазара на труда и неговите регионални особености
- 1.2 Понятиен апарат. Същност и теоретични особености на безработицата и заетостта
- 1.3 Трудовите отношения и тяхното регулиране на държавно и регионално ниво
- 1.4 Институционална структура на органите и институциите, работещи по проблемите на заетостта и безработицата

Втора глава

ОЦЕНКА И АНАЛИЗ НА РЕГИОНАЛНОТО РАЗВИТИЕ И НИВАТА НА ЗАЕТОСТ И БЕЗРАБОТИЦА В СЕВЕРОИЗТОЧЕН РАЙОН ЗА ПЛАНИРАНЕ В БЪЛГАРИЯ

- 2.1 Оценка и анализ на териториалната и селищна структура на населението в Североизточния район за планиране
- 2.2 Сравнителен анализ на икономическия профил и модела на регионално развитие на Североизточния район за планиране
- 2.3 Анализ на състоянието и основните проблеми на безработицата и заетостта в Североизточния район за планиране

2.4 Оценка и анализ на провежданата държавна политика в областта на заетостта и безработицата в Североизточния район за планиране

Трета глава

НАСОКИ ЗА НАМАЛЯВАНЕ НА БЕЗРАБОТИЦАТА И ПОВИШАВАНЕ НА ЗАЕТОСТТА ЧРЕЗ РЕГИОНАЛНОТО РАЗВИТИЕ НА СЕВЕРОИЗТОЧНИЯ РАЙОН ЗА ПЛАНИРАНЕ

3.1 Възможности за усъвършенстване на регионалната свързаност на селищната мрежа чрез модернизиране на регионалната инфраструктура и жизнената среда

3.2 Провеждане на политики за целенасочено икономическо развитие за намаляване на безработицата и увеличаване на заетостта и съхраняване на човешкия капитал

3.3 Подобряване на регионалната конкурентоспособност чрез модернизация и развитие на земеделието, индустрията, туризма и реализацията на интегрирана морска политика

3.4 Възможности за подобряване на прилагането на европейските фондове и оперативните програми за повишаване на заетостта в Североизточния район за планиране

Заклучение

Литературни източници

III. ОСНОВНО СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Увод

Във въведението се изяснява актуалността на проблема. В тази част се уточнява степента на разработеност на изследваната област и се представят целта и основните задачи на работата, обектът и предметът на осъществяването в нея изследване, изследователската теза, която се доказва, и използваният изследователски подход. Освен това, във въведението са изяснени накратко съдържанието и постройката на дисертационния труд и са направени уточнения, касаещи използваната в него терминология.

ПЪРВА ГЛАВА. ТЕОРЕТИЧНИ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИ ПОДХОДИ КЪМ ТРУДОВИТЕ ОТНОШЕНИЯ. РЕГИОНАЛНИ ОСОБЕНОСТИ НА БЕЗРАБОТИЦАТА И ЗАЕТОСТТА ПРЕЗ ПРИЗМАТА НА ПАЗАРА НА ТРУДА

1.1 Структуриране на пазара на труда и неговите регионални особености

В първа глава е направен преглед на основните теоретични достижения по отношение на заетостта и безработицата в контекста на развитие на трудовите отношения и регионалното развитие. В теоретичен порядък са изведени подходите към пазара на труда, чрез които да се очертаят особеностите на заетостта и безработицата в конкретната териториална общност. По отношение на пазара на труда в нашата страна в периода на преход една от най-сложните задачи е осъществяване на пазарните преобразувания в преходната икономика и структурирането на ефективно функциониращ, динамичен, устойчив и цивилизован пазар на труда. Затова в изследването се акцентира върху теорията за пределната полезност, която обяснява и осигурява ефективното използване на човешките ресурси. Основният постулат на тази теория почива на цената на труда, която е регулатор между търсенето и предлагането на труд. Така в пространствен аспект, пазарът на труда е онова място, където се срещат купувачите и продавачите на труд и извършват наемането на работната сила. При структурирането на пазара на труда, важно стратегическо значение има разположението на населението и неговото териториално измерение. Това ни дава основание да търсим съответните закономерности и признаци за

формиране на пазара на труда на базата на структурата на населението в отделните селища. Тези проблеми от методологическа гледна точка имат своята интердисциплинарност, защото навлизат и в полето на социалните науки. От друга страна, изследването на населението и селищата, налага чрез йерархичен и аналитичен подход да изведем проблемите в отделните нива на управлението на селищните образувания - това означава градски, селски, агломерационни, териториални, регионални и междурегионални. В тази посока на преден план излизат закономерностите на структурирането на населението и неговата активна дейност, които извеждат контурите на пространствената икономика със своите особености на локационното моделиране, транспортна потребност, структура на населението, използването на земята и урбанистичното развитие. Тази систематизация може да има чисто паспортизиращ ефект, но и чисто социално-икономически ефект, показващ състоянието на човешките ресурси в съответната териториална единица. Това ни дава основание да изведем съответните закономерности, чрез оценка на нивото на регионалния икономически анализ.

По специфичен начин се разполагат търсенето и предлагането на работна сила като основни пазарни сили на местно ниво. Не се отчита възможността за необходимостта от регионална свързаност, общ профил на населените места, еднотипните проблеми и други. В този аспект имаме пазар на труд, при който търсенето е функция на производство от предприятията и организациите, а предлагането - от населението и по-скоро от икономически активното население. В тази посока можем да подчертаем, че икономическият процес протичащ на пазара на труда, засяга съдържателно отношенията между предлагашите и търсещите труд. Така можем да отчетем, като дефицит, че в повечето изследвания на мезоравнище не се изследва достатъчно задълбочено пазара на труда. Пренебрегва се необходимостта да се намери решение на място или казано с други думи в мезоплан, а тенденциите често се определят от съвкупността на местната обща картина, което ще рече на микро равнище.

В пространствен и териториален аспект възниква още един важен въпрос, свързан с продължителната заетост. В теоретично отношение, продължителна заетост се явява сегмент, в който попадат работещи с високо равнище на заплащане на труда. Поради промените в професионалното развитие на обществото, ще се създадат предпоставки за промяна в чувствителността на пазара на труда. Така неговите основни параметри ще доведат до засилване на цикличността в икономическото развитие.

В българския вариант на икономическо развитие и структуриране на пазар на труда се наблюдават някои значими времево пространствени зависимости. Българската икономика, като цяло, е преминала през периоди на относително бърз растеж, относително бавен растеж и периоди на спад. От 1989 г. страната преживя няколко кризи, в резултат на което за никого не е изненада, че ясно се виждат значителни регионални различия в икономическия растеж на отделните региони в България.

Това в голяма степен е така, защото пространствено най-ограничен е местният пазар. Различията в заетостта и възнагражденията там са най-малки. Местният трудов пазар еднакво добре се проучва, както от тези, които предлагат труд и не желаят да го напускат, така и от онези, които търсят труд и предпочитат да си набавят работна сила от него.

За разлика от местния, регионалният трудов пазар обхваща по-голяма територия, като различията в заетостта и заплащанията при него също са по-големи и се дължат на различни фактори. Тези различия се запазват по-продължително и причината за това се дължи преди всичко на по-ниската мобилност на човешките ресурси в границите на

региона. Въпреки това, те са по-ниски в региона, отколкото между самите региони, което е причина за наличието на дълбоки и трайни различия в състоянието на трудовия пазар в отделните региони на националната ни икономика.

На практика пазарът на труда се състои от множество специализирани пазари на труда. Той има свои размери и граници, определящи съответните изисквания и правила на които се подчинява поведението на търсещите и предлагащите труд. Доколкото мобилността на работната сила има различни измерения, дотолкова границите на трудовия пазар са условни.

Според специализацията и диференциацията на работната сила биха могли да се обособят три групи пазари на труда:

а) **професионални пазари на труда (пазари на квалифициран труд)**, на които се предлага и наема работна сила с определена професия: пазар на лекари, на учители, на програмисти и редица други;

б) **пазари на неквалифициран труд** – включват трудови пазари, на които предлагащите труд работници са без квалификация или с много ниска такава и ниско образование, по-голямата част от които са безработни;

в) **отраслови (браншови) пазари на труда** - са такъв тип пазари на труд, на които се и търси, и предлага работна сила със специфична професионална подготовка, адекватна на изискванията на определен отрасъл или бранш.

Предизвикателство пред активната политика на пазара на труда е създаването на мерки и програми, които да отразяват по-точно нуждите на не равнопоставените групи на пазара на труда, обвързването им с потребностите на работодателите, по-смела децентрализация и регионализация на програмите, по-голяма прозрачност и въвличането на социалните партньори и други неправителствени организации в разработването, изпълнението и мониторинга на мерки и програми на местно ниво.

Необходимо е изготвянето и прилагането на механизъм за нетна оценка на ефективността на активните мерки и програми на пазара на труда и по-тясното включване на социалните партньори. Като цяло, политиката следва да идентифицира набор от мерки и програми, които ще допринесат за общо повишаване на заетостта, за по-високи доходи в бъдеще и по-висок жизнен стандарт.

1.2 Понятиен апарат. Същност и теоретични особености на безработицата и заетостта

По отношение на понятийния апарат се обобщават аспектите на методологичната рамка на дисертационното изследване. Прави се преглед на понятийния апарат като се извежда връзката им индустриалните отношения на мезоравнище и механизмите, свързани с конструиране на особеностите на безработицата и заетостта в пространствен и териториален обхват. В пространствено и териториално отношение в труда са разгледани съответните фундаментални теории за заетостта и безработицата, които са доминирали в различни периоди от икономическото развитие. Това обуславя и предложеният подход на представяне на по-важните понятия и категории, които имат важно значение за изучаване на географията на населението и селищата като **трудоспособно население, работна сила, заети, безработни, човешки ресурси**. Извеждането на проблемите на трудовите ресурси и социалните проблеми, извежда на преден плана на ролята на трудоспособното население като наличния потенциал за състоянието на населението и селищата и провеждането на съответните политика за регионално развитие. В геодемографски смисъл това извежда фокуса на анализа върху

понятията „трудови ресурси“ или „човешки ресурси“.¹ В тази посока важно е да определим, че при прегледа на посочените понятия нашата цел е да изведем тяхната потребност и важност за оценката на тенденциите в заетостта и безработицата. Така можем да приемем, че използваните понятия се налагат в научните изследвания като общовалидни, затова от практико-приложна гледна точка нашата систематизация може само да затвърди налагането на настоящия научен инструментариум. С понятието **“човешки ресурси” се обозначава съвкупността от лицата, които в даден момент или период от време са заети в производството на стоки и услуги, т.е. населението което притежава способността да участва в трудовата дейност.** В по-тесен смисъл, понятието “човешки ресурси” се идентифицира с понятието “икономически активно население”. В допълнение на този подход на изследване налага да определим проблемите на населението и неговото пространствено развитие, което определя извеждане на понятия и термини, които имат пряко и съществено значение към проблемите на заетостта и безработицата. Така приемаме за нуждите на нашето изследване приемаме, че **трудоспособното население е съвкупност от населението в трудоспособна възраст, съобразно трудовото законодателство на страната.** Според действащото у нас законодателство минималната граница на трудоспособната възраст е 16 години, а максималната граница, която дава право на пенсия за прослужено време и старост е 61 години за жените и 64 години за мъжете².

В тази посока можем да приемем, че **трудово активно население представлява съвкупност от населението в трудоспособна възраст, неработещите пенсионери и инвалиди в рамките на трудоспособна възраст.** Извън работната сила остават лицата под 16-годишна възраст, лица, които по някакви причини не търсят работа, ученици, пенсионери и други. Това понятие е определящ фактор, от който зависи икономическия растеж и предлагането на пазара на труда.

В чисто прагматичен план можем да приемем, че понятието икономически активно население (работна сила) е термин от икономическата статистика, с който се обозначава населението, което има или желае (и потенциално може) да има самостоятелен източник на средства за съществуване. Тук е мястото да подчертаем, че в тази категория се включват зетите и безработните. Така в практико-приложен аспект е важно да се изведе особеността на дадения показател в зависимост от самоопределението на човека. По този начин някои групи граждани могат да бъдат отнесени към икономически активното население само частично³.

Друго важно понятие е **работната сила.** Тя се приема като присъщо качество на човека като субект на труда. Работната сила може да се разглежда в широк и тесен смисъл на думата. В *тесен смисъл*, работната сила е съвкупност от физически и умствени способности и умения за труд. В *широк смисъл*, работната сила е икономически активното население - лицата над 15 и повече години, които влагат или предлагат своя труд за производството на стоки и услуги. Работната сила включва зетите и безработните лица, които статистиката наблюдава⁴. След оценката на работната сила в съвременните социално-икономически отношения важно място заема и трудовият процес. **Трудовият**

¹ Виж. Динев, Л. и др. Върху някои икономогеографски проблеми при изучаването на трудовите ресурси в България. - Проблеми на географията в НР България. Т. 2., С., „Наука и изкуство“, 1968, с. 163 - 178

²От 31 декември 2016 г. възрастта се увеличава от първия ден на всяка следваща календарна година с по два месеца за жените до 2029 г., а после - с по 3 месеца, до достигане на 65-годишна възраст. За мъжете възрастта ще скача с по 2 месеца до 2018 г., а от тогава - с по 1 месец. Осигурителният стаж също ще расте - до 37 години за жените и 40 години за мъжете.

³ Например студентите от дневното обучение на **ВУЗове**те и пенсионерите се отнасят към тази категория не напълно, а в зависимост от това дали съответният гражданин има потребност от работа, готовност да пристъпи към работа и търси ли работа).

⁴ Калчев Румен Иван Желев, К. Антонова(2014) Икономика на труда. Наука и Икономика. Варна 96-108 стр.

процес е процес на взаимодействие между работната сила и другите фактори на производството. В тази посока в геоикономически смисъл е необходимо работникът - собственикът на работна сила, да бъде нает от работодателя. Това на практика се случва на пазара на труда, където отделните страни влизат във взаимоотношение помежду си и се договарят за условията на труд, за равнището на заплащане⁵.

От теоретична гледна точка, от своя страна, понятието категория е доктринално, научна абстракция, създадена от трудово-правната наука. Освен това понятието трудово правоотношение е и легално. Възприето е и се използва от законодателството⁶. След като приехме, че трудовите отношения трябва да се скрепят със съответните договорености за да бъдат легитимни, необходимо е да изведем и следващото понятие. Това е работник. **За работник се приема, лице (човек), който работи, постоянно извършва някаква дейност, за да се прехранва или временно е нает да извършва определена активна човешка дейност.** След установяване на лицето, което упражнява трудова дейност се поставя въпроса за работното време.

В теоретичен порядък нека приемем, че **заети са онази част от активното население, които имат работа и получават трудово възнаграждение. Това са лицата над 15 и повече навършени години, които през наблюдавания период извършват работа за производство на стоки и услуги срещу заплащане или не работят през наблюдавания период, но имат работа.** От друга страна пък, по отношение на безработните, ще включим лицата на 15 и повече години, които едновременно нямат работа, търсят активно работа или са на разположение да започнат работа⁷.

В тази посока можем да подчертаем, че цената на труда се остойносттава с трудово възнаграждение. **Възнагражденията за труда са всички видове плащания, които работещите получават за работата си в организацията. Те включват работната заплата и всички добавки, плащани директно или индиректно в пари или натура.** Това означава и нормиране на труда.

След като изяснихме заетостта, можем да изведем и работно определение за безработицата като социално явление. Важно е да отбележим, че при оценката на пространственото състояние на отделните територии, процентът на безработица е вид икономическо измерване. Начинът на определяне на безработицата за дадена страна зависи от законодателството на съответната държава. Приемаме, че **безработицата е състояние, когато даден индивид, група хора са без работа, докато в същото време активно търсят такава**⁸. Безработицата се измерва в проценти, като обикновено се извежда процентът на безработни към цялото население, както в национален, така и регионален план. Като обхват безработицата обхваща населението в трудоспособна възраст.⁹ В тази посока, може да се обобщи, че понятийният апарат в неговата си системност има определен интердисциплинарен характер, защото намира приложение в различни науки, но в областта на заетостта и безработицата той има своята институционална и практическа роля за извеждането на тенденциите и закономерностите

⁵Виж. Дулевски, Л. (1998) Основи на трудовата икономика. Изд. Бюлид.

⁶**Трудовото правоотношение** е правно отношение, което възниква между работодателя – физическо или юридическо лице и физическото лице – работника при неговото наемане. То урежда задълженията и правата на двете страни. Работникът не задължава да изпълнява определен вид дейност като спазва установения ред и дисциплина (чл. 124 от Кодекса на Труда).

⁷ Виж. Владимирова, К. На пазара на труда в България. Безработицата и алтернативите за трудовата заетост, С.1985.

⁸ Resolution concerning statistics of the economically active population, employment, unemployment, and underemployment, adopted by the Thirteenth International Conference of Labor Statisticians (October 1982); стр. 4; линк от 26 ноември 2007 (PDF). //Международна организация на труда.

⁹ Йорданова, Ем. Обща икономическа теория. Изд. Дионис 2009

при развитието на географията на населението и селищата. Така чрез тези понятия се структурира методологическата основа за изясняване на проблемите на настоящото изследване за изясняване на протичащите демографски процеси в териториален и пространствен план.

1.3 Трудовите отношения и тяхното регулиране на държавно и регионално ниво

Основната задача на анализа е да се разгледат теоретичните постановки, свързани с трудовите отношения, като на тази база се определи влиянието, което те оказват върху заетостта и безработицата на национално и респективно регионално ниво. Тази задача се решава чрез проучване на теоретичните основи на развитието на трудовите отношения. Разгледани са базови и съвременни научни постановки и практически постановки, схващания и разбирания за трудовите отношения, които защитават интересите на работници и обхващат почти всички държави. Силен тласък в развитието на трудовите отношения се наблюдава след Втората световна война, когато теорията за тях се обособява в самостоятелна научна дисциплина. След кризата от 70-те и 80-те години на XX век, те отново се извеждат на преден план, особено с прехода към пазарно стопанство на страните от Централна и Източна Европа. В исторически аспект, тези отношения възникват най-напред в индустрията. Това е причината да носят наименованието на сектора. По-късно, чисто индустриални отношения се разпростират и върху останалите отрасли, като обхващат отношенията между работници, работодатели и правителство, и са свързани със заплащането и заетостта. Като система, **трудовете отношения** представляват съвкупност от принципи, правила и норми, процедури, институции и инфраструктура, равнища и външна среда на взаимодействие за осъществяване на сътрудничество и провеждане на консултации между правителството, организациите на работниците и работодателите за уреждане и функциониране на трудовите и осигурителните отношения, както и за условията на живот¹⁰.

Както бе отбелязано, необходимостта от аналитични проучвания, засягащи общите аспекти на заетостта на населението е наложителна, защото този аспект на анализ и оценки на човешкия ресурс като работна сила е основополагащ за развитието на социално-икономическия комплекс. Отделните населени места и селищната мрежа, като цяло, са основните елементи на урбанизираната територия, където се реализират различни човешки жизнени функции в сферата на обитаването, труда, обслужването и частично на отбиха. Отделните селища са твърде различни и многообразни, което налага за целите на управлението те да бъдат типологизирани и категоризирани. Характеристиката на селищната мрежа от гледна точка на вида им има отношение към ролята на двата селищни типа за определяне на профила на социално-икономическото развитие на територията. По-добрата населеност на градовете и по-широкият комплекс от изпълняваните от тях функции (в сферата на труда, обслужването и др.), дават отражение върху ролята им за развитието на отделните териториални единици. Те имат по-добре изяви организирани функции върху населените места. Наборът и степента на развитост на различните видове функции на отделните селища са инструмент за определяне на йерархията на отделните населени места в селищната мрежа¹¹.

Социалните реалности не се променят сами и колкото да се позоваваме на някакви неясни и не поддаващи се на контрол сили като глобализация, международна

¹⁰ Виж. Яркова, Ю., Регионална икономика, ел. книга, проект „Развитие на Център за електронни форми на дистанционно обучение в Тракийския университет“ 2010

¹¹ Конакчиев Д., Обща теория на регионалната икономика – основи, анализ, книга първа, 2003.

конкуренция, пазар и т.н., все пак не може да не признаем, че върху реалностите влияят и стратегиите и политиките, които правителствата формират и прилагат. А когато представите за справедливост влизат в разрез с реалностите, то това означава, че представите за справедливост влизат в разрез и с прилаганите политики и стратегии за социално и икономическо развитие.

Друг важен фактор в трудовите отношения е изграждането на взаимоотношения между правителство и организациите на работодателите и служителите, от една страна, и организациите на заетите работници и служители, от друга, по повод условията на труд, заплащането и осигуряването. Тези отношения в различните страни се определят по различен начин: в едни като „индустриални”, в други - „професионални”, в трети - „трипартизъм”. Във Франция са известни като „междуправителствени”, в Япония - отношения „работна сила - работодател”, а в България като „трудова отношения”. Тъй като в индустриалните отношения се преплитат широк кръг от проблеми, институции и интереси, те са обект на изследване не само от икономиката, но и от социологията, психологията, правото, политиката¹². За да се поддържа постоянната държавна активност по проблемите на заетостта, е необходимо да се провеждат програми и мерки, които да осигуряват справедливо и атрактивно заплащане на труда и заетите лица, пораждайки в тях стимул да се трудят.

Програмите, по които се влагат инвестиции за повишаване уменията на безработните лица трябва да са актуални, отговарящи на непрекъснато изменящите се потребности на пазара на труда. Това ни дава основание да изведем на преден план трудовите отношения и необходимостта от оценката на държавното регулиране на заетостта и безработицата на всички нива.

На практика, мониторингът на оценката на въздействието от законодателни и други промени върху гъвкавостта и сигурността на пазара на труда създават отчетлива картина за състоянието и ефективността на регулаторната база. Това означава, че освен нормативната база, трябва да се създават условия за развитие на колективното договаряне за превантивни действия и ранни интервенции (търсене на нова работа или обучение) преди съкращенията, в случай на икономически промени, гъвкави договорни отношения, позволяващи на работодателите да наемат ниско квалифицираните работници на срочни договори, но същевременно, създаващи условия за лицата да се квалифицират и да се устроят на постоянна работа.

1.4 Институционална структура на органите и институциите, работещи по проблемите на заетостта и безработицата

В съвременната национална държава най-често по законодателен път се регулират трудовите и непосредствено свързани с индустриалните и осигурителните отношения, и въпросите на жизненото равнище, чрез консултации и диалог с работниците и служителите, работодателите и техните представители. Чрез механизмите на диалог и общи решения се създават условия за преодоляване на социалните конфликти и балансиране на икономическите интереси.

Като изразител на националните интереси и субект на индустриалните отношения, държавата се стреми да осъществява специфична политика, която да развива конкурентоспособна икономика, отговаряща на националните интереси, интересите на

¹²Понятието „индустриални отношения” се появява първо във Великобритания в края на 19 век, а в началото на 20 - в САЩ. С него се обозначават трудовите конфликти между собствениците на индустриалните предприятия и работниците. За уреждане на конфликтите през 1912 година в САЩ е създадена специална „Комисия за индустриални отношения”.

работодатели и работници, както и на най-уязвимите групи от населението чрез социални политики.

Институционалната структура на пазара на труда включва държавните институции, неправителствените организации на работниците (представени от профсъюзите) и организациите на работодателите (като Българската търговско-промишлена палата, Българската стопанска камара), законодателството (правовата рамка на трудовия пазар), колективното трудово договаряне и други неправителствени организации.

В областта на заетостта и безработицата важна роля има държавата. В тази посока ролята и функциите на държавата в системата на индустриалните отношения са свързани и се реализират чрез трите форми на властта: законодателна, изпълнителна и съдебна.

В институционално значение в Република България е изградена държавна система по заетост, която е на национално и регионално равнище. На национално равнище йерархично се структурират Министерство на труда и социалната политика, Национален съвет за насърчаване на заетостта¹³, Национален консултативен съвет по професионална квалификация и Агенция по заетостта. На регионално ниво институциите, свързани със заетостта са Областният управител и кметовете, постоянни и временни комисии по заетостта, Дирекциите „Регионални служби по заетостта“ и Дирекции „Бюро по труда“.

Министерството на труда и социалната политика (МТСП) провежда държавната политика в областта на пазара на труда, защитата на националния пазар на труда, обучението на работната сила и интеграцията на не равнопоставените групи на пазара на труда. Анализира информацията за пазара на труда и резултатите от активната политика на пазара на труда, организира проучването на потребностите на работодателите от работна сила с определена квалификация. Има водеща роля в разработването на нормативни актове в областта на пазара на труда като Стратегията по заетостта, Националната програма за реформи и Националните планове за действие по заетостта..

Агенцията по заетостта е изпълнителна агенция към Министъра на труда и социалната политика и осъществява своята дейност, съгласно Закона за насърчаване на заетостта, Правилника за неговото прилагане, Устройствения правилник за дейността на Агенция по заетостта и други нормативни актове¹⁴. Със закона за насърчаване на заетостта (2002 г.) нейният статут е на изпълнителна агенция. Тя е второстепенен разпоредител със средствата на държавния бюджет към МТСП¹⁵.

Бюрата по труда в системата на трудовата борса заемат ключово място. През 1990 год. към общинските съвети са създадени 119 бюра по труда. Те са основното структурно звено, изпълняващо редица функции и отговорности. По-важните функции на бюрата на труда се отнасят до услугите, които оказват на търсещите работа. Важно значение за регулирането на трудовите отношения имат трудовите борси. Трудовата борса има и определени социални функции, изразяващи се в реализацията на националната политика по отношение на заетостта и безработицата.

Ролята на трудова борса у нас играе Националната система по заетостта с нейните бюра по труда. Началото на трудовата борса в страната се поставя с Постановление 57 на МС, от декември 1989 год. На тези т. нар. **трудова борси** се осъществява връзката между

¹³Стой е създаден през 2002 година като постоянно действащ орган за сътрудничество и консултации при разработването на политиката по заетостта

¹⁴Агенция по заетостта (1991), която до 2002 година управляваше фонд „Професионална квалификация и безработица“, заедно със социалните си партньори.

¹⁵До приемането на „Закон за насърчаване на заетостта през 2001 година“, (в сила от 2002) средствата за финансирането на програмите за квалификация и преквалификация на безработните се осигуряват от фонд „Професионална квалификация и безработица“ (ПКБ).

търсещите и предлагащите труд. Те допринасят за нормалното функциониране на пазара на труда и за осъществяване на националната и регионалната политика по заетостта.

В България трябва да отбележим, че политиката по заетостта и безработицата обхваща съвкупността от методи и подходи, средства и институции за регулиране на икономическите и социалните отношения, които възникват в процеса на наемането, освобождаването и пренасочването на хората при търсенето на работа. Тя има за цел да осигури пълна, рационална и ефективна заетост, конкурентоспособен и гъвкав пазар на труда, оптимална заетост на трудоспособната част от населението, нисък праг на безработица, социална защита на безработните. По своето съдържание **активните и пасивните мерки**, които в рамките на програмите правителството в България предприема, съответстват на мерките, които страните-членки на ЕС провеждат в съответствие с Европейското законодателство, стандарти и практики.

Първа глава има теоретико-методологична и познавателен характер. Осъществен е преглед на литературата в областта на изследваната проблематика и са разгледани проблемите на заетостта и безработицата като същност, форми, видове, характеристики и функции. Акцент е поставен върху изясняване на понятията и регулаторната база в полето на географията на населението и селищата.

ВТОРА ГЛАВА. ОЦЕНКА И АНАЛИЗ НА РЕГИОНАЛНОТО РАЗВИТИЕ И НИВАТА НА ЗАЕТОСТ И БЕЗРАБОТИЦА В СЕВЕРОИЗТОЧЕН РАЙОН ЗА ПЛАНИРАНЕ В БЪЛГАРИЯ

2.1 Оценка и анализ на териториалната и селищна структура на населението в Североизточния район за планиране

Подходите към териториалното развитие на населението налагат пространствена оценка на състоянието на селищата в отделната териториална общност. Това се налага от необходимостта да бъдат изведени произтичащите закономерности в състоянието на населението, неговият социален капитал и по-качествена оценка на нивата на заетост и безработица, като те могат да бъдат изследвани на различни нива, а именно на индивидуално, регионално и местно.

Тази оценка ни дава основание да открием отделните аспекти на доверието, сътрудничеството и кооперирането на хората в рамките на даден регион, от гледна точка на съответната територия, характеризираща се с определени икономически особености, равнище на промишлено производство и връзки между социалните субекти.

Друга важна особеност на оценката на селищната структура е извеждането на културно-исторически традиции и ценности, общи интереси в геополитическото пространство, сходен начин на живот и жизнен стандарт, разработване и реализиране на общи социални, икономически, демографски, екологични и други стратегии за развитие.

На практика в населените места, където са съсредоточени общинските центрове и областните центрове се реализират преобладаващата част от политиката на заетост, формиране на регионален социален капитал, предопределен от културата, традициите, обичаите, образоваността и социално-икономическото развитие на отделния регион.

Североизточен район за планиране от ниво 2 в пространствено отношение има важно стратегическо и структурно значение за националното пространствено развитие на страната. Тази особеност на Североизточния район е дала отражение и върху големия дял на територии и населени места с по-малко население. Особеността се дължи най-вече на площта в добруджанските села, която е характерна с големи дворове и установената селскостопанска традиция в региона.

Карта 1. Североизточен район за планиране от ниво 2 в България

Източник: МРРБ и Агенция по кадастъра

В посочените данни в **Таблица 1** е видно, че Североизточният район разполага със сравнително голям дял на земеделските територии (68,6%) и респективно – с малък дял на горските територии (23,3%) при средно за страната 33,6%. С почти същите характеристики на територията е и Северният централен район, а в Северозападния район площта на горските територии е още по-малка (22,8%).

Таблица 1. Характеристика на земеползването в районите от ниво 2 на България

Райони от ниво 2	Обща площ (кв. км)	Земеделск и (%)	Горски (%)	Нас. места (%)	Водни (%)	Транспортни (%)	Добивни (%)	Защитени и с Натура 2000
Северозападен	19 070	70,6	21,2	5,2	2,2	0,6	0,1	6, 05% 31,3%
Северен централен	14 974	68,8	22,8	5,8	1,7	0,7	0,1	2,02% 22,3%
Североизточен	14 487	68,6	23,3	5,9	1,2	0,8	0,2	1,11% 25,5%
Югоизточен	19 799	57,5	34,1	4,9	2,2	0,6	0,8	5, 39% 31,0%
Южен централен	22 365	48,1	45,1	3,9	2,2	0,6	0,1	5,48% 46,0%
Югозападен	20 306	46,0	47,2	4,9	1,0	0,6	0,4	8, 98% 33,9%
Общо за Р България	111 002	58,7	33,6	5,0	1,8	0,6	0,3	5, 2% 33,9%

Източник: НСИ, АГКК, МОСВ, 2017 г.

В същото време районът има най-малък дял на защитените природни територии в сравнение с другите райони – само 1,11% при средно за страната 5,2%. Не са много и определените защитени зони по Натура 2000 – 25,5% при средно за страната 33,9%. На практика, големият процент земеделски земи извежда структура на селищната мрежа и демографския профил на района за планиране. Това откроява и особеностите в териториалното и селищно устройство на населените места.

В тази посока, можем да изведем като закономерност на ниво район за планиране, че силно гравитационно значение има град Варна. От друга страна постепенно се намалява регионалната свързаност и взаимодействие между областните градове. В предишните периоди в Североизточния район за планиране се наблюдава опит за установяване на регионалната свързаност между основните четири града. В настоящия

период можем да изведем групиране по двойки градове, които определят ареалите на централните територии в района. На практика свързаността Варна – Добрич има все още по-добра перспектива като урбанистично взаимодействие, от тази на Шумен – Търговище. В Североизточния район за планиране се вижда именно дефицита на регионално взаимодействие и постигане на нива на регионална икономическа ефективност. Положително в териториално-урбанистичната структура на североизточния район за планиране е структурирането като централни територии на териториите на общините на големите и средните градове от 2-ро и 3-то ниво и близко разположените до тях общини, които попадат в агломерационните ареали на тези градове. В Североизточния район централни са териториите на общините Варна и попадащите в нейния агломерационен ареал Аксаково, Белослав и Девня¹⁶. Агломерационно образувание от туристически тип освен в община Варна, се формира и в община Балчик (Балчик-Албена-Кранево) и отчасти в община Каварна.

Централни са и териториите на общините Добрич, Шумен и Търговище. Наченки на формиране на оси на урбанизация в района се проявяват по транспортните направления Варна-Шумен-Търговище, Варна-Шумен-Разград-Русе и по крайбрежната ивица Шабла-Каварна-Балчик-Варна-Бургас. Останалата част от територията, най-вече в северната крайгранична част на района, е типична периферия със затруднено икономическо и социално-културно развитие. Там липсват големи и средни градове, центрове на растеж и развитие. Именно тази дебалансираност на селищната мрежа, по отношение на големите и средните градове, предопределя неравномерното разпределение на населението върху територията на района и съответно - неравномерното социално-икономическо развитие или вътрешно регионалните неравенства. Неравенствата се проявяват между областите, като Варненска област е най-силно развита, а след нея са Добричка и Шуменска, и накрая – Търговищка. Неравенствата между общините в района са още по-изразителни и се обуславят от големината и значението на градовете – общински центрове. На практика това са различия между малки, средни и големи градове.

2.2 Сравнителен анализ на икономическия профил и модела на регионално развитие на Североизточния район за планиране

В пространствено, териториално и хронологическо отношение в началото на 90-те години на XX век в България се осъществява преход от централно планирана към пазарно ориентирана система. В настоящето изследване фокусът ни е съсредоточен върху Североизточния район за планиране. Този регион има своите географски особености и природни характеристики, които му дават съответните предимства, а също така и дефицити. В регионалното икономическо развитие на Североизточния район за планиране след 1989 година, на ниво области, се очертава силен контраст в неговото социално-икономическо развитие. Важно е да се отбележи, че районът за планиране към 1992 г. има своя стабилен демографски потенциал, въпреки че в периода 1989-1990 г. районът е напуснат от значително по обем население в посока Република Турция. Така в пространствено отношение след осъщественото преброяване през 1992 г. може да се направи оценка на изходното състояние на икономически активните лица в първите години на промените. Наличните ресурси имат своето съществено значение за регионалното развитие на отделните нива на управление и структура на населението. При внимателния анализ на данните е видно, че Североизточният район за планиране, на практика, разполага с 496 794 активни лица. С най-голям потенциал е град Варна - с

¹⁶ Варна формира агломерационно образувание в общините Варна, Аксаково, Белослав и Девня

213 083 активни лица, а с най-малък е град Търговище - с 70 691 лица. Важно е да се отбележи, че делът на икономически активните лица преобладава в градовете, където е 353 944 души, а в селата над два пъти по-малко - 142 850 икономически активни лица.

Таблица 14. Икономически активните лица в Североизточния район за планиране (по области) и местоживеење и пол през 1992 год.

Територия	Общо			В градовете			В селата		
Област	всичко	мъже	жени	всичко	мъже	жени	всичко	мъже	жени
Варна	213083	111155	101928	174376	89681	84695	38707	21474	17233
Добрич	110878	58132	52746	75222	38403	36819	35656	19729	15927
Шумен	102142	53064	49078	64815	32931	31884	37327	20133	17194
Търговище	70 691	36660	34031	39531	19983	19548	31160	16677	14483
Общо за района	496794	259011	237783	353944	180998	172946	142850	78013	64837

Източник: НСИ

Така можем да изведем, че в Североизточния район за планиране преобладава градското население, но и демографският потенциал в селата не е за пренебрегване. Пред особеностите на социално-икономическото му развитие очакванията са, че при преминаването към пазарни реформи, ще се очертаят негативните въздействия, свързани със спад на покупателната способност и влошаване на благосъстоянието на хората с фиксирани доходи. Това означава, че от аналитична гледна точка в Североизточния район за планиране е било необходимо да бъдат взети адекватни и своевременни мерки за изравняване на стандарта на живот в различните географски райони от него, което от своя страна би увеличило и брутната добавена стойност и би повело икономиката към нов регионално ориентиран икономически растеж.

Очакванията за стратегически промени и визия за социално-икономическо развитие в периода 1991-1997 г. на територията на района не се реализират. На практика след 1997 г. започва прилагането на мерки за стабилизиране на макроикономическата ситуация в държавата. Въведенният паричен съвет носи стабилност и в годините 1997-2001 г. темпът на растеж на БВП в българската икономика се увеличава постепенно като през 2000 г. и 2001 г. достига едни от най-високите равнища за страните в преход - съответно 5,4% и 4%. През 2002 г. темпът на растеж е 4,8%, което затвърждава положителните тенденции.

Таблица 16. Макроикономически показатели на България в периода 1989-2016 г.

Година	БВП	Реален БВП на глава от населението	Средна работна заплата
1989	39,5 млрд.	1200 евро	274,3 лева
1997	17,1 млрд.	2900 евро	127 909 лева
2001	19,190 млрд.	3200 евро	240 лева
2007	30,77 млрд.	4800 евро	430 лева
2009	33,8 млрд.	5000 евро	608 лева
2013	33,9 млрд.	5300 евро	828 лева
2014	45,9 млрд.	3840 евро	866 лева
2015	46,1 млрд.	5400 евро	937 лева
2016	47,7 млрд.	6000 евро	1012 лева

Източник : НСИ, БНБ и Евростат

На практика, високият темп на растеж на БВП се запазва и в периода 2003-2008 г. и като основен двигател за растежа на дохода в страната се явява нарастването на вътрешното търсене и подобрената инвестиционна среда след 2001 г. Например, през 2003 г. БВП на човек от населението за района е 3749 лв., с 15% под средния за страната. Североизточният район заема 3-то или 4-то място по този показател през целия разглеждан период. Област Варна има значително по-висок размер (125% от средния за района), а в останалите пет области БВП на човек е значително по-нисък, което ги определя като територии с изоставащо равнище на развитие.

Икономическата активност на населението на 15 и повече навършени години в Североизточния район през 2011 г. е 52,8%, което го нарежда на второ място след Югозападния район (66,4%). Водещи по икономическа активност в района са областите Шумен (57,6 %) и Търговище (51,9 %).

Таблица 27. Работна сила и коефициенти на икономическа активност на населението на 15 и повече навършени години през 2017 г.

Статистически зони Статистически райони Области	Работна сила - хил.			Коефициенти на икономическа активност - %		
	общо	мъже	жени	общо	мъже	жени
Общо за България	3 357.2	1 796.7	1 560.5	55.4	61.7	49.5
Североизточен	454.5	246.8	207.7	57.0	64.0	50.4
Варна	227.7	122.2	105.5	56.9	63.3	50.9
Добрич	87.5	48.2	39.3	57.5	65.6	49.9
Търговище	51.6	28.5	23.1	53.3	60.7	46.4
Шумен	87.8	47.9	39.8	58.9	66.4	51.9

Източник: НСИ и авторски изчисления

Така в периода 2011-2017 г. започва бавен процес на регионално развитие на българската икономика. В социално-икономическото развитие на страната обаче, се очертават нови проблеми на регионалното развитие и увеличаване на нивото на регионалните дисбаланси. В националното пространство районите за планиране се групират като развити и изоставащи. Тези в Южна България бележат икономически ръст, а тези в Северна България продължават да изостават в развитието си като контрастът между областите в тях продължава да се влошава.

Фокусът върху Североизточния район за планиране дефинира потребността да покажем какъв е социално-икономическият профил на областите в него. Проблемите на регионалното развитие на областно ниво отчитат особеностите на икономическото състояние. В пространствено отношение можем да отбележим, че в Североизточния район за планиране имаме изявен лидер - град Варна и прилежащата му област, както и другите три области, които са в по-лошо социално-икономическо състояние.

След анализа на състоянието на заетостта и безработицата в Североизточния район за планиране до 2012 г., за да се изведе крайната картина е необходимо да очертаем и тенденциите на ниво области. Оценката на състоянието на ниво област е в периода 2012-2016 г., когато се очертават позитивни процеси в нивата на заетостта и намаляването на безработицата под 10% в отделните области и общини от района за планиране.

2.3 Анализ на състоянието и основните проблеми на безработицата и заетостта в Североизточния район за планиране

Проблемите на заетостта и безработицата стават реалност за българския трудов пазар от началото на 1990 година. В Североизточния район за планиране се налага негативната тенденция на ниска заетост и висока безработица. Наложена тенденция е свързана с влошаването на технологичното развитие на предприятията, липсата на инвестиции, както и до намаляване на обемите на производство, а от там и липсата на конкурентна среда за развитието на бизнеса и технологиите. В Североизточния район проблемите на заетостта и безработицата имат своите териториални вариации и особености, защото те пряко кореспондират с влошаването на състоянието на регионалната икономика и намаленото търсене и предлагане труд.

Изведени са някои сериозни симптоми по отношение на оформената регионална структура на трудовия пазар, който търпи свиване, но и постепенно се влошава демографска структура на населението. Представените относително високите нива на безработица на населението на 15 и повече години в Североизточен район, очертават и засилват регионалните дисбаланси. Така през 2011 г. нивото на безработица е 15,5% при среден за страната е 11,2%. В посоченият период с най-нисък коефициент на безработица в района е област Варна – 10,3%, а с най-висок коефициент на безработица в района и в страната е област Шумен – 26,5%.

Таблица 44. Средногодишен коефициент на заетост в Север. район за планиране в %

Област Район	години					
	2001	2005	2008	2011	2014	2016
Варна	42,79	60,3	66,8	56,6	61,8	65,9
Шумен	33,43	51,7	56,5	53,9	58,7	61,3
Добрич	28,81	50,3	62	54,4	59,4	62,6
Търговище	32,09	52,7	53,4	57,6	51,2	53,6
Североизточен	34,28	53,67	59,67	55,62	57,77	60,85

Източник: НСИ, И.П.И. и авторски изчисления

След 2011 г. започва възстановяване на пазара на труда в Североизточния район. Въпреки това средногодишният коефициент на безработица в четирите области (Варна, Добрич, Търговище и Шумен) остава по-висок от средния за страната, като през 2013 г. спад в неговото равнище е регистриран единствено в област Варна – най-бързоразвиващата се област в района. Постепенно в периода 2014-2016 г. районът бележи леко подобряване на нивата на заетост, но отново за сметка на лидерските позиции на област Варна. В нея ръстът на броя на заетите е най-голям, като през второто тримесечие на 2014 г. те достигат 192,4 хиляди души, което е с близо 20 хиляди души повече, отколкото най-ниското ниво, записано по време на кризата – 172,6 хиляди заети през второто тримесечие на 2012 година. Сравнителният анализ на коефициента на заетост ни показва, че в абсолютни стойности в периода 2001-2016 г. трудовите отношения се променят в положителна посока. Разбира се, в хронологически порядък периодът може да бъде разделен на три подпериода. Първият е период на нарастване до 2008 г., вторият е период на нестабилност до 2011 г. и третият е период на нарастване след 2012 г.

Можем да обобщим, че Североизточният район за планиране изпитва сериозни колебания що се отнася до пазара на труда, редувайки тримесечия на силен ръст или спад на броя на заетите с такива на стагнация. Цялостната тенденция след 2013 г. е към увеличаване на броя на заетите, но с резки спадове през четвъртото тримесечие в годишния цикъл. На практика сезонният характер на трудовата заетост по Черноморието

е един от факторите, които възпрепятстват един по-устойчив ръст на средногодишния брой на заетите.

2.4 Оценка и анализ на провежданата държавна политика в областта на заетостта и безработицата в Североизточния район за планиране

В Североизточния район за планиране в периода след 1989 г. се очертават сложни проблеми, свързани със заетостта и безработицата. На практика в процеса на реформи, заетостта и безработицата са едни от съществените индикатори на икономическото състояние. Това произтича от особената роля на човешкия фактор да бъде свързващо звено между останалите фактори на производството. Много важен механизъм за решаването на проблемите с безработицата е оказването на услуги по заетостта, регистрацията на безработните и изплащането на парични обезщетения.

В Североизточния район за планиране може да се отбележи очерталата се тенденция на неравнопоставеност на пазара на труда на етническите малцинства най-вече поради по-ниското образователно и професионално ниво на лицата от някои малцинствени групи. Другата уязвима група са младите хора от 19 до 35 г., които възлизат средно между 33-38% от всички регистрирани безработни в Североизточния район в периода 1992-1999г. Третата засегната група са жените. Формирането на основните групи от най-уязвимите на пазара на труда не изключва и проблеми с трудовата заетост и безработицата и при останалото икономически активно население в района за планиране. В тази посока, важно е да отбележи, че системата за социална защита на ниво на планиране има своята активна роля и помага на нуждаещите се за смекчаване на проблемите, свързани с безработицата. В Североизточния район за планиране програмата за временна заетост у нас, започва да се прилага от 1992 г., която има за цел разкриване на допълнителни работни места за срок от 5 месеца. През 1995 г. на ниво общини започва да се прилага и програмата за младежка заетост и за заетост на инвалиди, като през 1997 г. се приемат мерки за стимулиране на работата при непълно работно време, мерки за стимулиране на краткосрочна или частична заетост, както и мерки за стимулиране на дългосрочна заетост, чрез въвеждане на преференции за работодателите им. В периода 1997-2001 г. посредством финансовите разчети на Агенцията по заетостта, общинските Бюра по труда в района за планиране, се създава възможност програмите за заетост и за повишаване на пригодността за заетост да се изпълняват при регулярно и осигурено финансиране. Голямото предизвикателство за прилагане на политиката на заетост е влезият в сила от 01.01.2002 г. Закон за насърчаване на заетостта (изм. и доп. от март 2003г.), който урежда обществените отношения при насърчаването и подпомагането на заетостта, професионалното информиране и консултиране, обучението за придобиване на професионална квалификация на безработни лица и на заети лица, посредничеството по информиране и наемане на работа на български граждани в други страни и на български и чуждестранни граждани в Р България. На ниво Североизточен район за планиране в областите Варна, Шумен, Търговище и Добрич през 2002 и 2003г. се реализират нови програми като “От социални помощи към осигуряване на заетост”, ”Повишаване на пригодността за заетост и насърчаване на предприемачеството на младежите”, “Помощ за пенсиониране”, “Инициативи на пазара на труда”, “Програма за заетост на хора с увреждания”, “Програма за осигуряване на заетост на учители в обучение на деца с увреждания” и други. В периода след 2005 г. важна роля при формирането на политиката на заетост имат постоянни и временни комисии по заетостта към областния съвет за регионално развитие - в изпълнение на чл.9 от Закона за насърчаване на заетостта при

участие на областните администрации, органите на местно самоуправление, териториалните поделения на министерства, организации и социалните партньори, определят, организират и контролират провеждането на държавната политика по заетостта и обучението за придобиване на професионална квалификация на регионално ниво. В този период се реализират и проекти по предприсъединителните проекти като САПАРД, ФАР и други.

След 2007 г. в Североизточния район за планиране чрез оперативните програми, които оказват подкрепа за регионалния бизнес. Те имат своят ефект за подобряване на ситуацията на заетост и намаляване на нивата на безработица чрез получаването на средства по европейските фондове за местното икономическо развитие. В посочената подолу графика се вижда, че има определен ефект от изпълнението на европейските програми.

Графика 3. Изпълнение на ОП на ниво NUTS 2 към 01.10.2012 г.

Източник: НСИ и Информационна система за управление и наблюдение (ИСУН)

Данните от изпълнението на оперативните програми на ниво 2 показват, че Североизточният район за планиране е усвоил близо 975,5 млн. лева към края на 2012 г. и е сключил общо 627 договора. Можем да подчертаем, че чрез фондовете се създават условия за повишаването на заетостта и намаляването на безработицата в Североизточния район за планиране.

Като цяло след 2012 г. се забелязва постепенно оптимизиране на дейността на институциите по проблемите на заетостта и безработицата в Североизточния район за планиране. На ниво области се забелязва опита за съчетание на политиките на Агенцията по заетостта и общинските бюра по труда, от една страна, и оперативните програми, от друг, създава условията за провеждането на интегрирана политика по отношение макро и микроикономическите политики и политиката на пазара на труда. На практика това води до възможност да се реализират програми за намаляване на безработицата и повишаване на заетостта с европейски средства, които да намалят финансовото бреме на икономическите активните лица, но и същевременно да се устроят на работа безработни. Важно е да се отбележи, че държавните институции и бизнеса съзнават необходимостта от допълнително квалифициране на работещите и тези които търсят работа. Това позволява в рамките на района за планиране успешно да започнат да се прилагат комплексни действия в програма „Активиране на безработните и неактивните и повишаване на качеството на работната сила, на безработните и заетите лица“.

В периода след 2015 г. в Североизточния район за планиране се забелязва подобрения капацитет на институциите, които реализират голям брой проекти, програми

за заетост и обучение и мерки по Закона за насърчване на заетостта. На практика чрез изпълнението на активните програми и мерки се подпомага повишаването на конкурентоспособността на работната сила, активизиране на трудовите ресурси и повишаване на икономическата активност на населението, повишаване на заетостта и намаляване на безработицата.

ТРЕТА ГЛАВА. НАСОКИ ЗА НАМАЛЯВАНЕ НА БЕЗРАБОТИЦАТА И ПОВИШАВАНЕ НА ЗАЕТОСТТА ЧРЕЗ РЕГИОНАЛНОТО РАЗВИТИЕ НА СЕВЕРОИЗТОЧНИЯ РАЙОН ЗА ПЛАНИРАНЕ

3.1 Възможности за усъвършенстване на регионалната свързаност на селищната мрежа чрез модернизиране на регионалната инфраструктура и жизнената среда
Североизточният район за планиране като част от Европейското икономическо пространство трябва да има балансирано териториално развитие и сътрудничество чрез подобряване на свързаността и системата от урбанизационни центрове. Това налага необходимостта от създаването на успешен териториален модел на структуриране, в който да бъдат оптимално структурирани отделните урбанистични центрове и създаването на оптимална и лесно достъпна транспортна инфраструктура, както и лъчове и оси на развитие. Това изисква визията за регионално развитие на района за планиране да има централни и периферни територии, както и функционално обособени зони, които да генерират стабилност и растеж.

На практика балансираното териториално развитие в рамките на района може да се постига чрез подобряване на транспортната и комуникационна свързаност, което да улеснява достъпа до публични услуги от по-висока степен и чрез стимулиране развитието на градовете-центрове от различните йерархични равнища.

В пространствено отношение за Североизточния район за планиране като основен проблем се очертава проблемите свързани с развитието на човешките ресурси. Публикуваните прогнози на НСИ потвърждават негативната демографска тенденция. Очакваме се към 2020 г. населението на Североизточния район ще бъде 931 086 души, а през 2030 г. да намалее до 886 169 души¹⁷. Този негативен развой на демографското развитие поставя бъдещата цялост на района от ниво 2.

Карта 7. Обхват на областите в Североизточния район за планиране от ниво 2

Източник: <https://rnbг.wordpress.com/3-5/>

¹⁷ <http://www.nsi.bg/bg/I> вариант (при хипотеза за конвергентност): Този вариант се определя като реалистичен и е съобразен с нормативните изисквания на Европейския съюз за демографското и социално-икономическото развитие на страните членки.

Като цяло бавното икономическо развитие, намаляването на населението като цяло ще доведе до прекрояване на районите за планиране. Това може да изправи областите от района при нови условия и закономерности, които ще изведат и други групи проблеми в регионалното развитие.

Това обаче трябва да ни даде още по-големи основания да търсим възможност сегашният териториален обхват на Североизточния район на планиране да се превърне в ядро на социално-икономическите процеси в източната част от България.

Таблица 61. Площ, гъстота на населението и населени места към 31.12.2016 г.

Статистически зони Статистически райони Области	Площ ¹ - кв. км	Гъстота на населението на 1 кв. км	Населени места - бр.	Градове - бр.	Села ² - бр.	Кметства - бр.
България	110371,8	64,3	5256	257	4999	3188
Североизточен	14645,5	64,1	719	30	689	512
Варна	3822,2	123,7	159	11	148	120
Добрич	4719,7	37,8	215	6	209	133
Търговище	2710,4	41,9	194	5	189	130
Шумен	3393,2	51,4	151	8	143	129

Източник: НСИ

Урбанистичното развитие в Североизточния район се разглежда като фрагмент от общото геоурбанистично развитие в националната територия, представено в Националната концепция за пространствено развитие, където се изиявяват градове-центрове от различни йерархични нива с различни по обхват териториални ареали на влияние¹⁸. Наличните 30 града може да се обособят в пет категории, селата са 689 с 512 кметства. Важно е да се посочи, че освен област Добрич, където има 209 села и област Търговище с 189 села, останалите две области имат по около 145 села. По отношение на управлението в тях, важно е да се подчертае, че кметствата в четирите области са между 120 и 133 включително и населени места. В преобладаващата териториална структура е видна потребността от засилването на регионалната икономика и създаване условия за развитие на местния бизнес.

Важно е да се отбележи, че на дневен ред са проблемите, свързани с регионалната свързаност и регионалното икономическо взаимодействие между населените места в района за планиране и по-тясно сътрудничество. Това означава приемане на приоритет вътрешната свързаност между населените места и изграждането на устойчив регионален пазар. Определянето на приоритет вътрешното потребителско търсене и създаване на регионални стоки може да има стратегическо значение за областите в региона. Така на преден план търсенето на регионални икономически решения, които да изведат на преден план подобряване на състоянието на населението и намаляването на негативните демографски процеси. Чрез фокусиране върху местните производства, трябва да се изведат проблемите на населените места и селищата и подобряване на жизнената среда в тях. Важно е да се работи подобряване на благоустройството в териториално-урбанистичен аспект. На практика за района за планиране е характерна висока степен на урбанизация, която възлиза на 77,4% и е по-висока от средната за страната (72,5%)¹⁹.

В големите градове на района живее около 55% от населението²⁰. Това задава необходимост и усилия за подобряване на градските икономики на градовете от по-ниско

¹⁸В Североизточния район има 721 населени места –30 града и 691 села.

¹⁹ НСИ на базата на преброяване от 2011 г.

²⁰ Има се предвид гр. Варна, гр. Добрич, гр. Шумен и гр. Търговище

ниво за да могат да партнират на град Варна (334 870 д.), който е от 2-ро йерархично ниво и има лидерска позиция в селищната мрежа. Според повечето експерти град Варна е балансър на столицата София, но тази му роля се изпълнява частично, поради редица причини. Най-важната причина е, че темповете на нарастване на населението не са достатъчно големи, за да се образува голям и устойчив регионален потребителски пазар. Друг важен проблем, е липсата на големи инвестиции в реалния сектор, които да засилят центробежната му роля. Можем да определим, че Варна има потенциал да бъде един от основните мотори на българската икономика. Особено ако се засили регионалната икономическа интеграция с останалите населени места от района за планиране. Още повече, че със сходни проблеми са и градовете Добрич (91 030 д.) и Шумен (80 855 д.), които са от 3-то йерархично ниво с регионално значение. Двата града нямат достатъчно балансираща роля спрямо Варна, както и възможност за обща структура на регионалната икономика. Четвъртият областен център - град Търговище (37 611 д.) е среден град от 3-то ниво с областно значение и намиращ се в индустриален упадък. В голяма степен град Търговище остава изолиран от активните социално-икономически процеси. Решенията за регионално икономическото развитие са създаване на съвместни производства между четирите областни центрове, изграждане на регионални клъстери, иновативни и технологични центрове, които да създадат условия за сътрудничество между бизнеса и реализация на нови регионални проекти с национално значение. Подобна е и ситуацията с градовете от 4-то ниво, като Попово (15 648 д.), Провадия (13 255 д.), Нови Пазар (12000 д.), Балчик (11 610 д.), Каварна (11 549 д.), а към тях има възможност да се присъединят и Девня (8 013 д.), Велики Преслав (7 694 д.), Омуртаг (7 619 д.), Ген. Тошево (6 928 д.) и Тервел (6 062 д.). Посочените населени места се нуждаят от подпомагане в регионалното развитие. Важно е да се създадат условия за подкрепа на местния бизнес, чрез възраждане на местни производства, подобряване на нивото на образование на населението, засилване на центробежността в тях с инвестиции в търговията и културата. Необходимо е тези центрове да се наложат като средища с обслужваща роля за повече от една община. Останалите центрове на общини са от 5-то ниво, които трябва да играят обслужваща роля в съответните общини.

В тази посока важно е да отбележим, че подобряването на селищната структура е сериозно предизвикателство, чието преодоляване налага предприемането на комплексни мерки и действия, насочени към подобряване качеството на предоставяните услуги, осигуряване на реален достъп до тях и разкриване на нови работни места и нива на заетост, съобразно индивидуалните потребности на целевите групи, предвид нарастващата необходимост от тях.

3.2 Провеждане на политики за целенасочено икономическо развитие за намаляване на безработицата и увеличаване на заетостта и съхраняване на човешкия капитал

На практика, чрез развитието на урбанизираните територии, трябва да се подобри състоянието и селските райони. В тази посока социалното и икономическото развитие на Североизточния район за планиране трябва да се фокусира върху подобряване на състоянието на човешкия капитал. Оценката е, че в периода 2014-2017 г. има задоволителна положителна промяна на ключовите макроикономически индикатори. Това е така най-вече поради факта, че районът за планиране е увлечен от общата динамика на развитието на страната след 2012 г., изразяваща се в нарастване на БВП с темпове по-бързи от средните за ЕС, които могат да се сравнят с растежа до 2009 г. Предвид доброто състояние на еврозоната, водещи експерти считат, че тази стабилизация може да ускори

регионалното развитие на Североизточния район за планиране до 2022 г., като темпът на растеж на БВП на района може да се очаква да бъде около средния за ЕС 28.

Към 2016 г. можем да отбележим, че регионалната стратификация се запазва като се бележи бавен напредък на социално-икономическото развитие.

Таблица 63. БВП и БДС по икономически сектори в СИР за 2016 г.

Територия район, област	БДС по икономически сектори			БДС, млн. лв.	БВП, млн. лв.	БВП на човек от население то, лв.
	Аграрен	Индустрия	Услуги			
България	3 817	22 993	54 408	81 218	94 130	13 206
Североизточен	621	2 526	5 491	8 638	10 011	10 629
Варна	151	1 448	3 655	5 254	6 089	12 879
Добрич	206	350	735	1 291	1 496	8 332
Търговище	116	318	442	876	1 015	8 867
Шумен	149	409	660	1 218	1 411	8 060
Югоизточен	552	4 893	5 079	10 524	12 197	11 623
Югозападен	559	7 298	31 059	38 916	45 103	21 293
Северен централен	592	2 196	3 583	6 371	7 384	9 111
Южен централен	782	4 322	6 294	11 398	13 210	9 230
Северозападен	711	1 759	2 902	5 371	6 225	8 014

Източник: НСИ

На базата на посочените данни е видно, че Североизточният район за планиране е съпоставим единствено със Северния централен район за планиране и със Северозападния район за планиране. Спрямо тези два района, той е водещ, но по отношение на другите три района е във видимо изоставане. Проблемите в Североизточния район за планиране са свързани с изтеглящото икономическо развитие на областите Добрич, Шумен и Търговище, които могат да създадат условия за по-високо темпо на социално-икономическо развитие на град Варна, за да се открие като водещ сред важните геоикономически центрове на България. За отчитане на индикатора относителен дял на хората под линията на бедност в Североизточен район, са използвани наличните в НСИ данни за *относителен дял на бедните*. Стойността на индикатора за 2015 г., съотнесена към 2014 г. е 23,1 % от общото население в района, като разпределението по пол е 22,1 % - мъже и 24,2 % - жени, и нарежда района на пето място сред районите от ниво 2, като с по-висок относителен дял бедни хора е само Южен централен район (ЮЦР) (25,9%). Абсолютната и относителна стойност на индикатора за Северозиточния район бележат увеличение, спрямо цитирания предходен период и връщат района от четвърта отново на пета позиция сред районите от ниво 2. Необходимо е да се отбележи, че трябва да се промени наложеният икономически модел на развитие на Североизточния район за планиране. Той се характеризира предимно с липсата на работни места и заетост извън земеделската заетост. Това е сериозен проблем, който е в резултат от липсата на предприятия за преработване на произвежданата земеделска продукция. Подобни констатации, както и липсата на устойчиви външни инвестиции, не създават условия за засилването на регионалното развитие и са изведени във всички програмни документи, касаещи териториалните общности в региона.

В тази посока важно значение има създаването на условия за повишаване конкурентоспособността на ниво общини чрез активиране на специфичния им потенциал,

съчетано с опазване на околната среда. На практика стимулирането на икономическото развитие в района трябва да стане чрез активизиране на собствените ресурси и съхраняване на собствената регионална специфика, която се определя най-вече от контакта с морското пространство и от характерната среда на Добруджа и Стара планина. Сред недостатъчно добре оползотворените ресурси, които са и носители на местна и регионална специфика и потенциали за развитие, са природните ресурси и културното наследство. Необходими са мерки за ефективното използване и валоризиране на тези специфични потенциали както в централните, така и в периферните селски райони.

3.3 Подобряване на регионалната конкурентоспособност чрез модернизация и развитие на земеделието, индустрията, туризма и реализацията на интегрирана морска политика

Североизточният район за планиране е изправен пред сериозни предизвикателства свързани с неговото социално-икономическо развитие. Необходимо областите от района да използват силните си страни, за да преодолеят своята уязвимост към предизвикателствата пред тяхното регионално развитие. Извеждането на модел за устойчивото развитие на земеделието, предполага то създаде условия за паралелна заетост, което да подобри жизненото равнище на населението в селските райони, това предполага инвестиции от регионалния бизнес в създаване на малки и средни предприятия, които да формират профила на много от селските райони, включително и развитие на селския и другите видове туризъм. Също така в малките и средните градове от района може да се изградят динамични производства, както и условия за развитието на местната търговия и занаяти, които да формират икономическия профил на тези населени места. Обръщането на района към морето е свързано с реализиране на интегрирана морска политика и опазването на околната среда. Това означава, че в пространствено отношение Североизточния район може да използва своето географско положение спрямо Северния централен район и Северозападния по отношение на реализацията на междурегионални политики през призмата на морските политики чрез създаване на общи производства в областта на земеделието и хранително-вкусовата промишленост, уредостроенето и информационните технологии. От друга страна спрямо Югоизточния район за планиране трябва да се провежда реална политика на взаимодействие и коопериране най-вече поради сходство на проблемите и възможност за привличане на инвестиции в индустрията.

Карта 8. Районите за планиране от ниво 2 в Р България

Източник: МРРБ и Агенция по геодезия и картография

Спрямо Южния централен район и Югозападния район за планиране Североизточният район за планиране е отдалечен, което задава възможност за центробежност и

алтернативност. Това обаче е свързано с подобряване на регионалната конкурентоспособност, чрез модернизация и развитие на земеделието, индустрията, туризма и услугите. Необходимо е да използва пълноценно на неговото стратегическо географско разположение и наличие на природни ресурси.

От друга страна, по макроикономически данни Североизточният район за планиране постигна напредък по отношение на общата финансова устойчивост. Установи се приемственост във фискалната политика и поддържане на ниски данъци и спазване на ограниченията в Североизточния район за планиране според Пакта за стабилност и растеж. Това показва, че Североизточния район за планиране има своя потенциал за социално-икономическо развитие и съответния инвестиционен потенциал. В това отношение областите от района за планиране трябва ясно да изведат на преден план състоянието на човешките ресурси с цел търсене на възможности за регионално развитие.

Важно е да се отбележи, че по статистическа оценка, Североизточният район за планиране към 2017 г. има 428 210 души в заетост. Това е значителен потенциал, който има своите възможности за оптимизиране и съответно развитие. Важно е да се отбележи, че на този фон в селското, горското и рибното стопанство са заети около 103 хиляди души, в строителството и промишлеността заетостта е около 77 хиляди души, като най-голям дял в Североизточния район за планиране има търговията, транспорта, хотелиерството и други - близо 122 хиляди души.

Таблица 65. Нивата на заетост по основните направления на икономическа дейност към началото на 2017 г.

	Заети лица (хил. бр.)							
	Общо за икономиката	Селско, горско и рибно стопанство	Промисленост		Строителство	Търговия, транспорт, хотелиерство и ресторантьорство, създаване и разпространение на информация и творчески продукти, далекосъобщения		
Област (NUTS III)			Общо	в това число: преработваща промишленост		Общо	в това число: търговия, транспорт, хотелиерство и ресторантьорство	в това число: създаване и разпространение на информация и творчески продукти, далекосъобщения
България	3 463,35	624,98	700,48	608,57	175,18	977,45	887,25	90,20
Северна и Югоизточна	1 558,76	383,75	339,72	294,64	74,47	384,64	374,07	10,57
Североизточен	428,21	103,05	66,93	58,17	26,21	121,22	116,72	4,51
Варна	221,08	27,26	30,42	24,91	18,58	79,48	75,56	3,92
Добрич	80,18	30,91	11,39	10,11	2,79	18,74	18,43	0,31
Търговище	50,30	17,61	9,77	9,15	2,14	9,47	9,40	0,07
Шумен	76,65	27,28	15,36	14,01	2,70	13,54	13,33	0,21

Източник: НСИ

Видно е от таблицата, че съотношението на заетите между област Варна и останалите области средно е близо три пъти повече. Това допълнително показва, че се засилва контрастът в социално-икономическото развитие между трите области и област Варна. Но от друга страна другите области са подценени, които им дава възможност да привличат нови инвестиции заради съответния териториален и демографски потенциал.

Трябва рационално да се използва лидерската роля на град Варна, която има структуроопределящо значение за развитието на района за планиране. Сегашната роля на град Варна обаче увеличава регионалните различия. На практика се забелязва и по бавен темп на възстановяване на пазара на труда в района. За да се преодолее изоставането, трябва да се създадат условия за извеждането на преден план на възможностите на всички градове от района за планиране. Чрез силните страни на периферните населени места и по-малките градове, трябва да се търси възможност за подобряване на заетостта и засилването на ролята на тези отрасли, които могат да подобрят потреблението, а от там и генериране на допълнителни финансови ресурси за повишаване на инвестиционните политики. На практика, не извеждането на преден план на отрасловите проблеми и предложения за тяхното подобряване е една от основните причини за ниската мобилност на работната ръка, неблагоприятната демографска картина, ниската степен на урбанизация в много от областите, относително слабият приток на чуждестранни инвестиции и недостатъчното развитие на инфраструктурата.

Така основните реформи и действия в средносрочен план е необходимо да бъдат насочени към повишаване равнищата на икономическа активност и заетост с приоритет на областите Добрич, Търговище и Шумен, защото в тях все още има значителен потенциал. Търсенето на възможности за подобряване на съответствието между умения и потребности на пазара на труда, както и ефективни инвестиции в развитие на човешкия капитал ще даде резултати.

Таблица 66. Заети лица в част от публичния сектор в СИР към 2017 г.

България район (NUTS II) Област (NUTS III)	Заети лица (Хил. бр.)						
	Финансови и застрахователни дейности, операции с недвижими имоти, професионални дейности и научни изследвания, административни и спомагателни дейности			Държавно управление, образование, хуманно здравеопазване и социална работа, култура, спорт и развлечения, ремонт на домакински вещи и други дейности			
	Общо	в това число: финансови и застрахователни дейности	в това число: операции с недвижими имоти	в това число: професионални дейности и научни изследвания, административни и спомагателни дейности	Общо	в това число: държавно управление, образование, хуманно здравеопазване и социална работа	в това число: култура, спорт и развлечения, ремонт на домакински вещи и други дейности
България	335,56	65,09	26,45	244,03	649,70	544,09	105,61
Североизточен	33,76	4,72	3,35	25,69	77,04	64,44	12,59
Варна	22,59	3,71	2,53	16,34	42,75	34,80	7,95
Добрич	3,79	0,42	0,39	2,98	12,57	10,46	2,11
Търговище	3,26	0,21	0,08	2,97	8,05	7,09	0,96
Шумен	4,11	0,38	0,34	3,39	13,67	12,10	1,57

Източник: НСИ и проучвания

На практика град Варна единствен от района е с нива на заетост по-високи от средните за България. В голяма степен определящ фактор за развитието на Североизточния район в прогнозния период ще бъде развитието на конкурентоспособна икономика и намаляване на безработицата, опираща се на спецификата на района и местния потенциал и на

технологично обновяване и иновации. Търсене на решения и развитие на подкрепа на регионалния бизнес може да бъде засилено в трите области - Добрич, Търговище и Шумен, които изостават значително от Варна. Това е видно и от таблицата по-долу, отнасяща се до заетите в публичния сектор и част от третичния сектор, свързан с научно-развойната и изследователска дейност.

В Североизточния район за планиране се очертава традиционно ниското ниво на трудовите възнаграждения, което играе негативен ефект върху заетостта. Като допълнителен фактор е и наложеното административно увеличаване на минималните осигурителни прагове по отделните икономически дейности в годините на криза на пазара на труда. Основен проблем пред Североизточния район за планиране е постигането на добри нива на конкурентоспособност на икономически активните лица. На практика един от важните акценти за развитието на района за планиране е засилването на ролята на селските райони, а оттам и модернизацията на земеделието. Това е в унисон с недостатъчно добре оползотворените ресурси, които са и носители на местна и регионална специфика и потенциали за развитие, каквито са природните ресурси и културното наследство. Необходими са мерки за ефективното използване и валоризиране на тези специфични потенциали, както в централните, така и в периферните селски райони. Целта е през 2020 година да бъдат отчетени положителни тенденции и да се спре негативната тенденция заетостта в района да намалява спрямо предходните години.

Необходимо е подобряване достъпа до образование и обучение с ново качество и насърчаване на заетостта, както и подобряване на човешките ресурси чрез инвестиции в човешки капитал, модернизация на материално-техническата база и подобряване гъвкавостта на пазара на труда.

Във визията за развитието на района към перспективния хоризонт 2020 г. е залегнал стремежът за доближаване до средното ниво на социално-икономическо развитие в ЕС, реализирайки интелигентен, устойчив, приобщаващ и щадящ природната среда и нейните ресурси растеж. Освен това е подчертан стремежът към запазване и подчертаване на регионалната идентичност на района и на неговото регионално културно богатство и многообразие.

Същевременно посочените потенциали са налични и се нуждаят от мобилизиране и включване в икономически оборот. Североизточният район има благоприятни възможности за интензивно развитие на икономика, базирана на стратегическото му местоположение с излаз на Черно море, развита индустрия, високо образователно равнище на населението и наличие на научен потенциал, силните позиции в туризма и утвърден аграрен сектор.

3.4 Възможности за подобряване на прилагането на европейските фондове и оперативните програми за повишаване на заетостта в Североизточния район за планиране

За подобряването на регионалното развитие на Североизточния район за планиране е нужно да се изведе на преден план необходимостта от привличане на инвестиции във всички сфери на социално-икономическата дейност. На практика при успешно развитие на стопанството в района за планиране, ще се създадат условия за нарастване на богатството, заетостта и стабилността на икономиката. Така Североизточният район за планиране ще бъде по-привлекателен за живеене и може да се увеличи нивото на инвестиции в него.

Преди да очертаем кръга от възможности за подобряването и развитието на процесите на програмиране и планиране, е необходимо да отбележим нивото на усвоявани средства. Така към началото на 2018 г. договорените средства по програми, финансирани от фондовете на ЕС възлизат на близо 39,7% от планираните индикативни финансови ресурси за периода 2014-2020 г.²¹ Този резултат показва, че Североизточният район за планиране има определени дефицити, които създават известни трудности по управление на средствата от фондовете. Повечето анализи и комплексни оценки, показват нивото на усвояване, както следва: ОП „Околна среда“ (ОПОС) - 38,7%, ОП „Регионално развитие“ (ОПРР) - 28,8%, ПРСР - 11,3% и ОП „Иновации и конкурентоспособност“ (ОПИК) - 11,8%. Значим е дялът на договореното финансиране и по ОП „Развитие на човешките ресурси“ (ОПРЧР) - 6,6%²². Важно е да се отбележи, че към 2018 г.²³ са договорени ресурси по оперативните програми и ПРСР (ЕС и национално съфинансиране) малко над 729,9 млн. лв., което показва, че е налице потенциал за постигане на добри резултати, които да въздействат върху регионалното развитие на района за планиране. В тази посока има определени проблемни моменти. Например контрастен е дялът на договорените средства по области в Североизточния район за планиране. В това разпределение водещо място имат областите Добрич – 44,7%, и Варна – 36%, , относително изоставане имат областите Шумен – 12,1% и Търговище – 7,2%. Разпределението на средствата, които са изплатени (от общата сума на договорените в СИР) е съответно Варна – 41,1%, Добрич – 31,3%, Шумен – 18,3% и Търговище – 9,3%. За четирите области от района за планиране, от аналитична гледна точка, можем да определим следните проблеми. Вижда се по-високата усвояемост на средства от европрограмите за областните центрове, за сметка на по-малките и селски общини. В голяма степен има големи резерви в района за планиране, относно сътрудничеството между бизнеса, образованието и свободната работна сила.

Генерирането на визия за икономическо развитие извежда необходимостта от разширяване и модернизация на производството, въвеждане на нови продукти, машини и технологии, както и структуриране на нови пазари и пазарни ниши.

В геоикономически аспект Североизточният район за планиране има необходимите дадености и възможности за благоприятно интензивно развитие на икономиката. В него е необходимо стабилизиране на силните позиции в туризма, извеждането на регионален бранд, който да отчита конкурентните предимства на структуроопределящи производства с национално значима продуктова характеристика и качеството на човешкия капитал. В тази посока, от особено важно значение за териториалното развитие е привличането на средства по проекти и програми с международно и национално финансиране. Провеждането на целенасочена икономическа дейност на инвестиране е съществено средство за подобряването на жизнената среда, както и насърчаването на развитието на човешкия потенциал в Североизточния район за планиране.

В стратегическо отношение, програмният период 2014-2020 г. за Североизточния район за планиране се стреми към активна политика свързана с подобряване на заетостта и ограничаване на нивото на безработица. В тази последователност пред него се оформят

²¹ Частните средства в това договорено финансиране са близо 42,5 млн. лв. (32 млн. лв. – ОПИК и ОПРЧР и 9,5 млн. лв. по ПРСР), което представлява 40% от планираните частни ресурси в размер на 107 млн. лв.

²² Виж. Междинна оценка за изпълнението на Регионалния план за развитие 2014-2020 г. на Североизточен район от ниво 2, стр.36-56

²³ По отношение на брой сключени договори по Оперативните програми 2014-2020 г., най-голям дял има ОПРЧР – 52,11%, следвана в низходящ ред от ОПИК – 19,72%, ОПРР – 11,62%, ОПХОМП – 9,5%, ОПНОИР – 4,22% и ОПОС и ОПДУ, които са с еднакъв дял от 1,41%. По отношение размера на договорените средства, с най-голям дял е ОПОС – 47,02%, следвана в низходящ ред от ОПРР – 22,6%, ОПИК – 15,15%, ОПРЧР – 12,71%, ОПНОИР – 1,5%, ОПДУ – 0,52% и ОПХОМП – 0,5%.

няколко приоритета. Първият е свързан с повишаване конкурентоспособността на района чрез активизиране на специфичния му потенциал, съчетано с опазване на околната среда. На второ място се приема визията за повишаване на социалния капитал на района чрез подобряване стандарта на живот и качеството на жизнената среда. На следващо място е изведена потребността от балансирано териториално развитие и сътрудничество чрез подобряване на свързаността и функционалната интегрираност на система от урбанизационни центрове. Внимателният анализ на трите приоритета извежда необходимостта в Североизточния район за планиране да се провежда политика, основана на високи нива на заетост и да се изгради конкурентна икономика, съчетана с повишено качество на живота.

В района трябва да се развият иновациите и тяхното внедряване чрез подобряване на квалификацията на работната сила. Същевременно новите технологии трябва да стигнат до най-ниските равнища и териториални единици. Това налага да се насочват повече ресурси към малките и средните общини, с цел по-голямо въздействие върху бъдещата политика на сближаване. Това означава да се направят усилия за осъществяване на процеса на програмиране на териториален принцип, който ще създаде условия за концентрацията на финансовите ресурси, системата на условия и стимули и съсредоточаването върху резултатите. На практика в Североизточния район за планиране се очертават сериозни различия между община Варна и всички останали общини, което налага в бъдещи програмни периоди да не се надценява пространственият потенциал на района. Същевременно се налагат повече усилия от страна на публичния сектор за вграждането на всички социални групи в общата визия за пространственото развитие на областите в района за планиране.

Заключение

Извършената изследователска работа в дисертацията потвърждава формулираната теза в увода и отстоява извода, че заетостта и безработицата влияят върху разпределението на правата на собственост, оптималната алокация на ресурсите, пазарната ефективност на различните форми на собственост, както и върху разпределението на дохода и богатството в обществото. Това пряко кореспондира със структурирането на населението и селищата в съвременната национална държава и промяната им в пространствено отношение. Това е така, поради факта, че в съвременния контекст за успешното решаване на проблемите със заетостта и безработицата е необходимо да функционира модерно интегрирано управление на отделните териториални единици. Постигането на оптимална жизнена среда е продължителен процес, който често в пространствен аспект има известни вариации и промени, които задават различните нива на социално-икономическо развитие. На практика тенденциите в заетостта и безработицата показват в настоящото дисертационно изследване един портрет на социално-икономическото развитие на Североизточния район за планиране от ниво 2 в Република България, през призмата на активния човешки капитал. Във времето на иновации и моделиране на регионалното развитие очевидно е, че Североизточният район за планиране се нуждае от нов икономически профил, който да разгърне потенциала му, като очертае необходимите стратегически партньори за реализацията на по-комплексни и иновативни проекти с цел устойчивото му развитие. Това налага особен акцент да бъде поставен върху развитието на човешкия капитал, както и върху промяната в разбирането за образованието на населението в района за планиране.

В рамките на настоящия дисертационен труд чрез детайлизиран теоретико-методологически подход на изследване бяха идентифицирани факторите, които влияят върху процесите на регионалното развитие на Североизточния район за планиране. Бяха анализирани силните страни на ниво области, с акцент на етапите на социално-икономическа промяна, която задава настоящия профил и състоянието на трудовите ресурси в района за планиране. Очертаният структурен подход на изследването на проблемите на заетостта и безработицата в района за планиране дефинира тенденциите на промяна, които се изразяват в очертаващите се регионални дисбаланси. На база оценката на състоянието на района за планиране можем да изведем ясни ориентири и възможности за извеждане на конкретни препоръки за развитие на компетентности по отношение на човешките ресурси в Североизточния район за планиране. Оценката на реалното състояние на заетостта и нивата на безработица очертават един по-цялостен мониторинг и наблюдение, който позволява идентифициране на силни страни и области за подобрене, по отношение на оценката на изследваната проблематика.

Тук е мястото да подчертаем, че отчитайки ограниченията на един дисертационен труд, трудно бихме обхванали целия аспект на проблемите, свързани със заетостта и безработицата в голям времеви диапазон. Още повече, че на базата на представените теоретични и методологически основи на настоящата разработка, нейната аналитична част, резултатите от оценените статистически демографски данни, очертават основните тенденции, съпътстващи проблемите на заетостта и нивата на безработица в Североизточния район за планиране. Така заложените в настоящото дисертационно изследване параметри и логически връзки, показват възможността за моделиране на регионална демографска система, която да има своята специфика и особеност. Това дава възможност за изграждане на комплексни мерки, чрез които се насърчава заетостта и чрез които безработицата да се поддържа на приемливи нива.

Оценката и анализа на проблемите, както и насоките за подобряване на човешкия капитал в Североизточния район за планиране дефинират необходимостта от по-засилен и фокусиран подход за устойчивото развитие на населението чрез активна политика за заетост и ефективна регионална политика.

IV. СПРАВКА ЗА ПРИНОСИТЕ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Предложено е обобщено схващане и теоретичен обзор на основните понятия, определения и класификации, свързани с трудовите отношения през призмата на регионалните особености на безработицата и заетостта, както и отражението им върху пазара на труда при регионалното развитие на населението и селищата.
2. Направена е оценка и анализ на регионалното развитие и нивата на заетост и безработица в Североизточен район за планиране в България през призмата на териториалната и селищна структура на населението чрез структурирания икономически профил и модела на регионално развитие в населените места и селищата.
3. Изследвани, обобщени и синхронизирани с българските условия са мерки и добри практики в Североизточния район за планиране за насърчаване на заетостта и безработицата, както и са изведени основните проблеми при провежданата държавна политика в областта на заетостта и безработицата.

4. Предложен е пространствен подход при реализацията на мерки и дейности за намаляване на безработицата и повишаване на заетостта чрез усъвършенстване на регионалната свързаност на селищната мрежа, както и модернизиране на регионалната инфраструктура и жизнената среда за съхраняване и развитие на човешкия капитал.

V. ПУБЛИКАЦИИ, СВЪРЗАНИ С ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД И ДОКЛАДИ ОТ НАУЧНИ КОНФЕРЕНЦИИ:

1. Георгиева, М. Тенденции и особеностите в безработицата и развитието на Североизточен район за планиране в Република България. Сборник доклади научна конференция Географски аспекти на планирането и използването на територията в условията на глобални промени гр. Вършец, България, 23. 09 – 25. 09. 2016 г. ISBN: 978-619-90446-1-2

2. Георгиева, М. Възможности за използване на електронните услуги при представяне на заетостта и безработицата в Североизточен район за планиране, VIII Международна научна конференция „е-управление и е-комуникации”. Юни 2016 Созопол

3. Георгиева, М. Политики за регионално развитие за повишаване на заетостта и намаляване на безработицата в Шуменска област. Сборник с доклади от VIII международна научна конференция Икономиката в променящия се свят – национални, регионални и глобални измерения 12 май 2017 г ИУ Варна

4. Георгиева, М. Влияние на електронното управление за подобряване на заетостта и намаляване на безработицата в област Добрич. IX Международна научна конференция „е-управление и е-комуникации”. Юни 13 - 16, 2017 Созопол.

5. Георгиева, Михаела Проблемни аспекти и тенденции в регионалното развитие в Североизточния район за планиране. Сборник със статии по случай 65-год. на проф. д-р Иван Марков. Изд. ФАБЕР, Велико Търново 2017, ISBN978-619-00-0583-4, с. 365

6. Георгиева, М. Състояние и тенденции на заетостта и безработицата през последните години в България. Юбилеен сборник посветен на проф. д-р Петър Славейков, изд. Мелания 2018 г.

VI. ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ОРИГИНАЛНОСТ

Декларирам, че настоящата дисертация е изцяло авторски продукт и в нейното разработване не са използвани в нарушение на авторските им права чужди публикации и разработки.

**СУ „Св. Кл. Охридски“
катедра „Регионално развитие“
гр. София 2019 г.**